

TARİHSEL SÜRECİNDE BİR MOZAIK DUVAR KAPLAMA TEKNİĞİ: URUK DÖNEMİ PIŞMIŞ TOPRAK ÇİVİLERİ

A Mosaic Wall Covering Technique In Its Historical Process: Uruk Period

Terracotta Nails

Sevgi Kılınç* Hüseyin Özçelik**

Öz

Mekân olgusunun ortaya çıkmasıyla birlikte mekânın temel yapı parçasını oluşturan duvarlar iç ve dış yüzleriyle yalıtılma ya da süsleme amaçlı birçok yöntem kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu yöntemlerden biri de renkli taş, mermer ve cam gibi malzemelerden birbirinin benzeri birimlerin kesilerek ya da kırılarak yan yana getirilmesine dayanan mozaik tekniğidir. Zaman içerisinde kolay şekillendirilebilir olması ve pişirilerek dayanıklılık kazanması nedeniyle mozaik tekniğinde seramik birimlerin kullanımı da sıklıkla görülmeye başlanmıştır. Araştırmamızın temel amacını oluşturan mozaik sanatının ilk örnekleri arasında yer aldığı bilinen, Uruk Dönemi pişmiş toprak çivileri incelenmiş ve özelinde ise Samsat höyükte tespit edilmiş olan yüzeyi petalli çiviler ele alınmıştır. Mozaik tekniği, Uruk dönemi pişmiş toprak çivileri, bu çivilerin kullanım amacı ve bulunduğu alanlarla ilgili literatür taraması yapılmış elde edilen bilgilerin önemli bölümleri araştırmaya eklenmiştir. Araştırma neticesinde, bu duvar kaplama tekniğinden günümüze çok az sayıda bütünlüklü parçanın ulaştığı tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında yer verilen altı önemli Uruk yerleşiminde pişmiş toprak çivilerin bulunması, tekniğin buralarda kullanıldığına dair kanıtlar sunmuştur. Ayrıca Samsat höyükte tespit edilen örnekler, bu yerleşime has bir kaplama tekniğinin var olabileceği ihtimalini de ortaya koymuştur. Araştırma sonucu elde edilen bilgilerin, seramik alanı başta olmak üzere plastik sanatlar alanında çalışan araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mozaik Tekniği, Duvar Mozaiği, Uruk Dönemi, Pişmiş Toprak Çiviler, Seramik

Abstract

With the emergence of the phenomenon of space, the walls, which form the basic structural part of the space, have been evaluated using many methods for insulation or decoration with their interior and exterior surfaces. One of these methods is the mosaic technique, which is based on cutting or breaking similar units of materials such as colored stone, marble and glass and placing them side by side. The use of ceramic units in the mosaic technique has begun to be seen frequently because it is easily shaped over time and gains

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, sevgikilinc_02@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5880-3760

** Doç., Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, hsynozlk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5620-661X

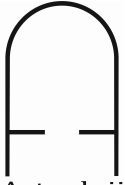
Kılınç S. ve Özçelik H. (2024). Tarihsel sürecinde bir mozaik duvar kaplama tekniği: Uruk dönemi pişmiş toprak çivileri, *Arteoloji Dergisi*, 3(1), 1-30

Geliş/Received: 26 Ocak/January 2024

Kabul/Accepted: 24 Mart/March 2024

Yayın/Published: 23 Nisan/April 2024

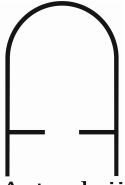
durability by firing. The Uruk Period terracotta nails, which are known to be among the first examples of mosaic art, which constitute the main purpose of our research, were examined, and in particular, the petaled nails discovered in the Samsat mound were discussed. A literature review was conducted regarding the mosaic technique, Uruk period terracotta nails, the purpose of use of these nails and the areas where they were found, and important parts of the information obtained were added to the research. As a result of the research, it was determined that very few complete pieces of this wall covering technique have survived to the present day. The discovery of terracotta nails in the six important Uruk settlements included in the study provided evidence that the technique was used there. In addition, the samples found in Samsat mound also revealed the possibility of a coating technique specific to this settlement. It is thought that the information obtained as a result of the research will contribute to researchers working in the field of plastic arts, especially in the field of ceramics.

Keywords: *Mosaic Technique, Wall Mosaic, Uruk Period, Terracotta Nails, Ceramic*

Extended Summary

With the emergence of the phenomenon of space, the walls, which form the basic structural part of the space, have been evaluated using many methods for insulation or decoration with their interior and exterior surfaces. Human beings, who used to live in areas consisting of caves and carved rocks for shelter, started to create artificial places for shelter by settling near water in the process that started with the transition to settled life. These are stone, brick, adobe, etc. There were places built from materials. In these artificially produced spaces, wall surfaces were used with various techniques for insulation or decoration purposes. One of these techniques is the mosaic technique. In this technique, which is defined as cutting or breaking similar units from materials such as colored stone, marble and glass and placing them side by side, the use of ceramic units has started to be seen frequently because they are easily shaped and gain durability by firing. The terracotta nails of the Uruk Period, which are thought to be among the first examples of mosaic art, which constitute the main purpose of our research, were examined, and in particular, the nails with surface petals found in the Samsat mound were discussed. A literature review was conducted regarding the mosaic technique, Uruk period terracotta nails, the purpose of use of these nails and the areas where they were detected, and important parts of the information obtained were added to the research.

The attitude of building buildings, which emerged as a result of human beings' need for shelter, has developed throughout history and continues to develop today. In military, religious or civil architectural structures, many structures have been created with different techniques and geographical features in each period. It is known that mud brick architecture developed under the influence of geography during the Uruk period. Architectural development continued by adding brick, a terracotta product, to adobe architecture over time. It has been observed that conical shaped terracotta nails were used to increase the strength of the walls of the structures created here by protecting them from external influences. This method, used as a wall covering technique, not only increases the durability of the walls, but also gives an aesthetic form to the structure through the patterns it creates. It has been determined in archaeological excavations that this technique was used in many buildings in places considered to be the Uruk settlement today. It is also known that this technique is a product of the Uruk culture and is one of the important distinguishing features in identifying settlements. These examples, which are exhibited today in different museums of the world and our country, show us the influence of the Uruk culture in the places where it reached Anatolia. Very few of these wall coverings made

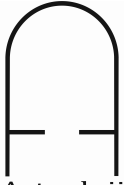

Arteoloji
Dergisi

Sevgi Kılınç, Hüseyin Özçelik

with nails, which are assumed to be the first examples of mosaics in history, have survived to the present day. In those that have survived to the present day, nails that have mostly broken off are found, except for a few examples whose integrity is intact. In this sense, one of the most important examples is the mosaic nail decorations used on the columned walls in the Eanna temple. Another important example is the surviving fragment of the wall covering known to belong to the Eye Temple in Tell Brak. The nail samples identified in the Uruk settlements in the Southeastern Anatolia Region were found broken off from the wall in which they were used, meaning that no complete piece was found.

The terracotta nail samples with petals on the surface, unearthed during the archaeological excavations in Samsat Höyük, are remarkable because they are different from the samples found in other areas. It is thought that these were made to be used for decorative or filling purposes on some parts of the walls covered with conical nails. However, the fact that excavations cannot be carried out in the region anymore makes it impossible for us to prove this idea. It is somewhat thought-provoking that it is very different in form from other examples and that such a form has not been found in any other settlement, and therefore it is not possible to make a definitive judgment. Weak data and limited information in the excavation inventory make it difficult for us to form an opinion about these samples. It is not possible to say what the use of these nails is for these nails, whose connection with the area in which they are found has been lost and there is no possibility of evaluating them with their surroundings, and whether it is a work specific to this region only. With these data, we hope that the possibility of re-evaluating and unearthing the flooded area using different research methods in the future will not be lost. The past is the basic structure of the future.

Arteoloji
Dergisi

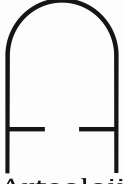
Tarihsel Sürecinde Bir Mozaik Duvar Kaplama Tekniği: Uruk Dönemi Pişmiş Toprak Çivileri

Giriş

Mezopotamya, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan alanı kapsayan ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olmasından kaynaklı medeniyetin beşiiği olarak nitelendirilen bir bölgedir. Bölgenin verimli toprakları ve uygun iklim şartları, çok eski zamanlardan beri farklı kültürlerle ev sahipliği yapmasını ve birçok istilaya uğramasına neden olmuştur. Aşağı ve Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan bölgenin Geç Kalkolitik dönemi M.Ö. 4000-3000 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde oluşan Uruk kültürü insanlık tarihi için çok önemli gelişmelere imza atmıştır. Kendisine komşu olan İran, Suriye ve Anadolu'yla kurduğu ticari ve kültürel ađ günümüzde yapılan arkeolojik çalışmalarla gün yüzüne çıkartılmıştır. Bilim insanları, dönem boyunca yaşanan gelişmeleri araştırarak ortaya koydukları teorilerle Uruk'un komşuları ile olan etkileşimini kanıtlamışlardır (Sundsda1, 2009, s.6).

Günümüzde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer alan ve Uruk koloni şehirleri olarak adlandırılan yerleşim alanları, yukarıdaki teorinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yerleşim alanlarında yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen maddi ve manevi kültür öğeleri, bu teoriyi kanıtlayan nitelikler arasındadır. Bölgede bulunan yerel malzemeler sonucu ortaya çıkan mimaride kerpiç kullanımıyla birlikte birçok sivil ve dini yapı inşa edilmiştir. Zamanla kerpicingin pişirilip tuğla haline getirilmesiyle inşaat alanındaki gelişmeler devam etmiştir. Dönem içerisinde Uruk kültürüne özgü bir duvar süsleme tekniğinin de geliştiği gözlemlenmiştir. Kilden şekillendirip pişirilen konik biçimli parçaların bir araya getirilip mozaik oluşturmasına dayanan bu tekniğin birçok yapıda kullanıldığı görülmektedir. Kerpiçten inşa edilen yapıların duvarlarını dış etkilerden koruyarak sağlamlaştırmasının yanı sıra, bezeme esnasında ortaya çıkan desenler aracılığıyla da estetik bir görüntü elde edilir. Böyle bir süsleme tekniğinin varlığı, Uruk kültürünün etkisiyle birçok yerleşim alanında yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen pişmiş toprak çivi buluntularıyla desteklenmiştir.

Mozaik yüzyıllardır her türlü mekân bezemesinde sıklıkla kullanılan bir kaplama tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceleri toprak zeminlerin yalıtılması için kullanıldığı düşünölen bu uygulama, sonrasında çeşitli hikâyelerin anlatıldığı, birebir

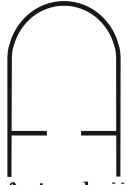

kişi, hayvan, bitki motifleri, simge ve sembollerin resmedildiği platformlara dönüşmüştür. Renkli taş, mermer, seramik gibi doğal malzemelerin kullanımına dayanan teknik birçok medeniyette sıklıkla kullanılmıştır. Mozaik tekniğinin ilk örnekleri olduğu varsayılan Uruk dönemi pişmiş toprak çivileri araştırmamızın temelini oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında genel anlamda Uruk koloni yerleşimlerinde tespit edilen konik biçimli duvar çivileri incelenirken, özelde Samsat höyükte tespit edilen yüzeyi petalli çivi örnekleri incelenmiştir. Konu ile ilgili literatür taramaları yapılmış ve bu önemli buluntuların tespit edildiği altı önemli yerleşim alanı değerlendirilmiştir. Pişmiş toprak çivilerin ilk ortaya çıktığı dönemden günümüze gelene kadar geçirdiği aşamalar, tarihsel bir olgu çerçevesinde aktarılmaya çalışılmıştır.

Mozaik Sanatı ve Tarihsel Gelişimi

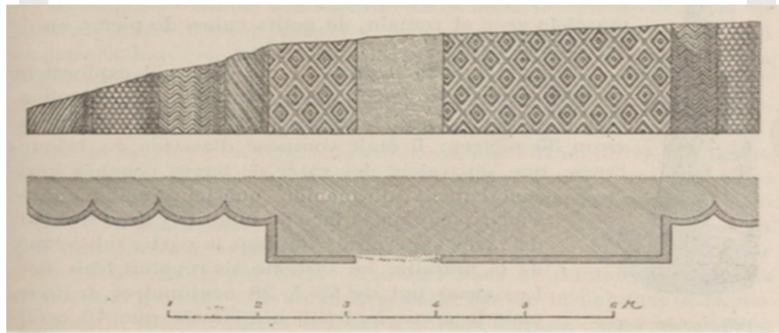
Mozaik yüzyıllardır her türlü mekân bezemesinde sıklıkla kullanılan bir kaplama tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceleri toprak zeminlerin yalıtılması için kullanıldığı düşünülen bu teknik, zamanla çeşitli hikâyelerin anlatıldığı, birebir kişi, hayvan, bitki motifleri, simge ve sembollerin resmedildiği platformlara dönüşmüştür. Mozaik, tek veya çok renkli; doğal ya da kesilmiş taş, cam ve pişmiş toprak malzemeden yapılan parçaların geometrik, bitkisel veya figürlü bir desen oluşturacak biçimde yan yana dizilmesiyle elde edilir. Buradaki yöntemin mantığı farklı tekniklerle tesviye edilmiş bir zemin üzerinde oluşturulan harç tabakasının üst kısmında küçük parçaların bir araya getirilmesine dayanır. Yüzeyi oluşturacak parçaların hazır bir şekilde temin edilmesi ya da ihtiyaca göre üretilmesi gerekmektedir. Antik dönemlerden günümüze kadar taban, tavan ve duvarda yalıtım sağlayıcı kaplama malzemesi olarak kullanılan dekoratif bir yapı ögesidir. Mimari fonksiyonunun yanı sıra, farklı renk ve malzeme kullanımıyla oluşturulan sonsuz desen ve resim çeşitliliğiyle dekoratif bir mimari elemandır (Dunbabin, 1999, s.1).

Eski Yunancada *abakiskoi*, Latince *abaculi*, *tesserae* ya da *tessellae*, Farsça *rizesenk* adıyla bilinen mozaik için Osmanlılar *fuseyfisâ* sözcüğünü kullanmışlardır. Mozaiklerin, circus, amfi tiyatro, odeon, agora, macellum ve hamam gibi kamusal binaların yanında konut ve dükkânlar gibi özel mülkiyete ait yapılarda ve ayrıca mezar

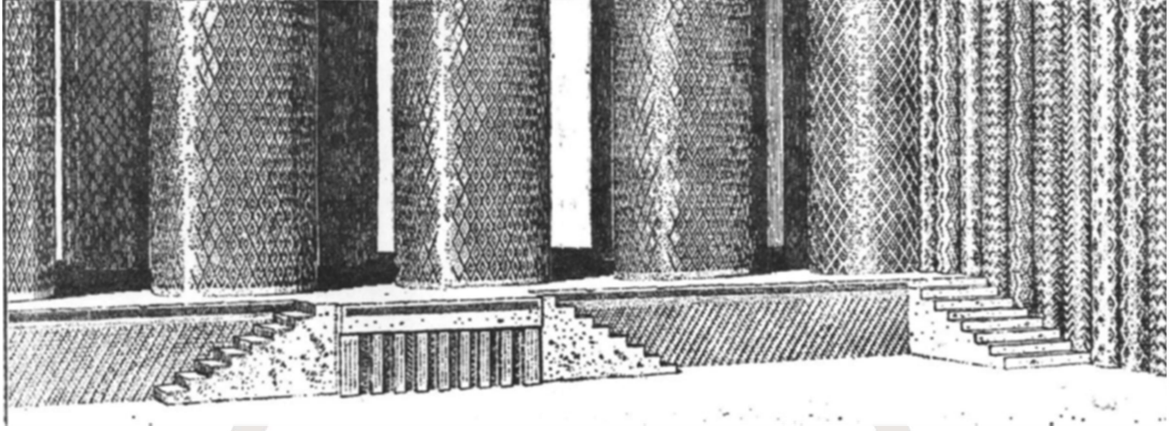

yapılarında; yapıların hem iç hem de dış bölümlerinde kullanıldığı bilinmektedir (Domderer, 1987, s.367). Mozaik sanatı yalnızca taban döşemelerinde değil duvar ve tonoz süslemeleri için de kullanılmaktadır. Yunan dünyasında bu uygulamaların örneği bulunmadığından, duvar ve tonoz mozaikleri, Roma icadı olarak görülmektedir. Zemin döşemeleri ile duvar ve tonoz döşemeleri arasında karşılıklı etkileşim bulunmakla birlikte metot, amaç, repertuar ve malzeme olarak ayrı gelişim çizgisi izlemişlerdir. Zemin döşemeleri için tessellatum terimi kullanılırken, duvar ve tonoz döşemeleri için museiarus ve musivarus terimlerinin kullanılması, terminoloji bakımından da ayırt edildiklerini göstermektedir.

Tarihte mozaik tekniğinin ilk kullanımının elde edilen buluntulara göre, Sümerlere ait olduğu düşünölmektedir. M.Ö. 4. binyılda (M.Ö. 3.300-3.000) (Joan ve Wallenfels, 2015, s.19) Sümer’de, Uruk-Warka Sarayı’nın duvar dekorasyonunda, pişmiş topraktan yapılmış koni şeklinde renkli parçalar yan yana getirilerek zikzak, üçgen, dörtgen desenlerle süslü yüzeyler oluşturulmuştur (Loftus, 1857, s.187). Klasik mozaik anlayışından biraz farklı olsa da, uygulama tekniği ve kullanılan malzemelerdeki benzerlikler bunların mozaik tekniğinin ilk uygulamaları olabileceğini düşöndürmektedir.

Görsel 1: Pişmiş toprak çivilerle kaplanmış duvarın yüksekliğini de içeren planı, Warka (Perrot ve Chipiez, 1882, s.293)

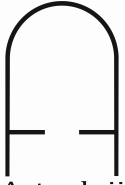

Görsel 2: Uruk IVb-Sütunlu teras (Van Buren, 1946, s.327).

Uruk kentinde kullanılan pişmiş toprak konilerin uygulama biçimine benzer bir örnek de Ur kentinde tespit edilmiştir (Wooley, 1933, s.193). Al-‘Ubaid olarak bilinen Ur kentindeki, Ninhursag Tapınağı’nda ele geçen ve M.Ö. 3. binyılın ortalarına (M.Ö. 2.400-2.250) tarihlenen sütunlar bulunmuştur (Görsel 3). Bu sütunların yüzeyinin dörtgen ve üçgen biçimlerden oluşan, sedef, siyah bitümlü kireç taşı ve kırmızı kum taşı parçaların yüzeye kakma olarak işlenmesiyle elde edilmiş bir çeşit mozaik süsleme ile bezendiği görülmüştür.

Görsel 3: Ur kentindeki Ninhursag tapınağından mozaik sütun (Şahin, 2010, s.22)

Pişmiş topraktan yapılan çivilerin bir mozaik unsuru olarak kullanıldığı Sümer tarzı bu bezeme türünün, mozaik sanatının en erken örneği olduğuna dair var olan fikirleri eldeki bulgular da desteklemektedir. Yüzeyi oluşturan aynı ya da farklı renklerde parçaların birbirine uyumlu olarak yan yana yerleştirilmesi bakımından, pişmiş toprak çivilerin geniş tarafı dışarıda kalacak şekilde ince ucunun harca gömülmesiyle elde edilen süslemeler, düzgün şekilli taşlardan kakma yüzey işleri ile mozaik sanatı arasında benzerlik kurulmaktadır. Tespit edilen benzerliğe dayalı olarak erken çözümlenelerde, Yunan coğrafyasında mozaik sanatının başlangıcı, Doğu'ya atfedilmiştir. Sümer mozaik uygulamaları ile Yunanistan ve Anadolu mozaikleri arasında teknik olarak benzerlikler görülmektedir. Fakat işlevsel farklar, bölgeler arası coğrafi uzaklık ve döşemelerin ait oldukları dönemler arasındaki geniş tarihsel aralıkları gözeten çözümlenmeler, Yunan mozaiklerinin ortaya çıkışını, daha çok, bir iç gelişme olarak önermektedir.

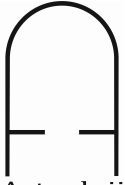
Antik Mısır'da mozaik sanatının özellikle duvar ve eşyaları bezemek için kullanıldığı görülmüştür. Burada aynı zamanda cam mozaik uygulamalarının ilk örnekleri olarak kabul edilen eserler Heliopolis'deki II. Ramses Tapınağı'nda tespit edilmiştir (Genç, 1994, s.87). Tell-el-Amarna şehrindeki sur duvarlarının frizlerinde yeşil serpantin, kırmızı porfir, obsidyen, kuars, siyah granit ve alabaster taşların bir arada kullanıldığı süslemeler Mısır'daki mozaik tekniği uygulamalarının diğer bir örneğidir. Ptolemaios Devrine gelindiğinde mozaik tekniğinin mezarlarda ve stellerde kullanıldığı görülmüştür (Üstüner, 2002, s.12). Mozaik tekniğinin duvar uygulamaları olarak kullanıldığı yukarıda bahsedilen örnekler dışında, yer döşemesi şeklinde kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Bu kullanım şeklinin ilk örneklerine, Frig uygarlığının başkenti olan Gordion şehrinde tespit edilen ve M.Ö. 7-8. yüzyıllara tarihlenen bazı megaronların tabanında rastlanmıştır. Kırmızı, mavi ve beyaz çakıl taşları kullanılarak simetrik olmayan geometrik motiflerle mozaik döşemeler oluşturulmuştur (Young, 1957, s.322).

Klasik bir mozaik yapım tekniğinde, birbirleriyle uyum ve ahenk oluşturacak şekilde bir araya getirilen ufak parçalar kullanılır. Bu parçalar başlangıçta yumuşak ve

sonradan katılışp kuruyacak olan bir harç tabakasının içerisinde yerleştirilir. Taşların yerleştirildikleri bu harç tabakasının içerisinde dışa bakan kısımları ile aynı seviyeyi koruyan benzer bir düzlük oluşturması sağlanır. Zamanla kuruyup sertleşen harç sayesinde, mozaik uygulaması sağlam bir yüzeye oturmuş olur. Oluşan bu yüzey sayesinde aradan binlerce yıl geçmesine rağmen mozaikler renk özelliklerinden çok fazla şey kaybetmezler (Üstüner, 2002, s.7). Mozaik uygulamalarında tarih boyunca birçok tekniğin kullanıldığı bilinmektedir. Bu tekniklerin bir kısmı zaman içerisinde gelişerek kullanılmaya devam etmiş, bir kısmı ise kullanımda ortaya çıkan çeşitli zorluklardan dolayı terk edilmişlerdir. Mozaik sanatının uygulama yöntemlerinden birçoğunun ilk kez Doğu coğrafyasında kullanıldığı düşünülmektedir. Sonrasında bu tekniklerin fetih hareketleri ve ustaların başka coğrafyalara seyahatleri ile Batı dünyasına ulaştığı, burada gelişmesine devam ettiği bilinmektedir (Ovadia, 1980, s.74).

Mozaik kaplama teknikleri genel olarak kullanım alanlarına göre taban, duvar ve kubbe mozaikleri olmak üzere gruplara ayrılmaktadır (Demirer, 2004, s.32). Taban mozaikleri Opus Tessellatum olarak adlandırılırken, duvar ve kubbe mozaikleri için Opus Museum (Musivum) terimi kullanılmaktadır. Taban mozaik tekniğini uygulayanlara tessellarius (tesserarius), duvar mozaik tekniğini uygulayanlara ise musearius denildiği bilinmektedir (Ling, 1998, s.7). Mozaik sanatı kullanılan malzemeler ve uygulama tekniklerine göre belirli başlıklar altında sınıflandırılmıştır.

Opus Tessellatum: Bu tekniğin kaynağı erken dönemlerde kullanılan çakıl mozaiklere dayanmaktadır. Zaman içerisinde zeminde kullanılan mozaiklerin çoğunda bu yöntemin kullanıldığı bilinmektedir. Bu tekniğin kullanıldığı döşemelerde başlangıçta kullanılan çakıl taşının yerini zamanla seramik, taş, düzgün kesilmiş mermer ve cam hamurundan kesilerek elde edilen tesseralar almıştır. Opus tessellatumda kullanılan tesseraların büyüklük ve biçimlerinin aynı olduğu görülmüştür. Ayrıca tekniğin uygulandığı ilk örneklerde genelde geometrik düzenlemelerin kullanıldığı görülmektedir (Üstüner, 2002, s.70).

Opus Vermiculatum: Mozaik uygulanacak yüzeyin öncelikli olarak ana konturlarının ve yüzeylerinin belirlenip daha sonra içlerinin doldurulması yöntemine dayanan bir tekniktir (Fischer, 1969, s.46). Bu teknik ilk kullanılmaya başlandığında mozaiklerin sadece orta kısımlarında uygulandığı bilinmektedir. Bütün döşeme yüzeylerde kullanılmasının ise M.S. 2. yüzyıldan itibaren gerçekleştiği bilinmektedir.

Opus Musivum: Mozaik yapımında renkli cam ya da mineli sırlı parçaların kullanılmasından oluşan bir tekniktir (Er, 2004, s.253). Bizans'ta I. Konstantin Dönemi'nden sonra kilisenin desteğiyle gelişerek yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Genç, 1994, s.89).

Opus Signinum: Tuğla ya da kırık seramik parçaların ezilerek harç ile karıştırılmasıyla elde edilen bir çeşit Roma sıvasıdır (Er, 2004, s.254). Harcın içerisine kireç karıştırılarak belli bir kompozisyon ya da motif oluşturmaksızın yüzeye uygulanır. Bu tekniğin uygulandığı yüzeye su geçirmez bir özellik kazandırmasından dolayı genelde su kemerlerinde ve hamamlarda kullanıldığı bilinmektedir (Üstüner, 2002, ss.66-67).

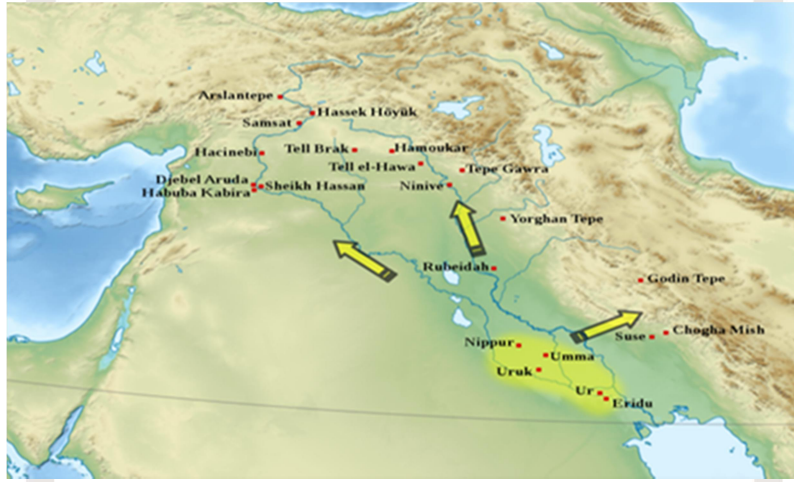
Opus Sectile: Renkli taş parçalarının tesseradan daha büyük olacak şekilde geometrik şekillerde kesilip zemin ya da duvara kaplanması yöntemine dayanan bir mozaik tekniğidir (Er, 2004, s. 254). Kullanılacak olan geometrik parçalar üçgen, kare, sekizgen biçimlerde kesilerek zemine bal peteği veya yıldız oluşturacak şekilde döşenmektedir. M.S. 1. yüzyıldan itibaren bu tekniğin kullanıldığı kaplamalarda insan figürleri ve bitkisel motiflerinin kullanıldığı görülmektedir (Üstüner, 2002, ss. 66-67).

Opus Alexandrinum: Siyah ve kırmızı tesseraların beyaz zemin üzerinde bir araya gelerek geometrik figürler oluşturması ilkesine dayanan mozaik tekniğidir (Er, 2004, s.51). Bu teknik özellikle kiliselerde ve kaldırımlarda tekrar eden geometrik desenlere renk ve ışık vermek için kullanılmıştır.

Uruk Dönemi Pişmiş Toprak Çivileri

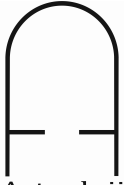
Araştırmamızın temel amacını oluşturan mozaik sanatının ilk uygulama örnekleri olarak kabul edilen Uruk dönemi mozaik çivilerini anlayabilmek için, o günkü

Mezopotamya coğrafyasına ve bölgede yaşanan gelişmelere bir göz atmak gerekir. Bilim insanları Güney Mezopotamya ve çevresindeki bölgelerde M.Ö. 4 binlerde, şehirleşen toplumların devlet olarak nitelendirildiği bir dönem tespit etmişlerdir. Burada ilk erken devlet, şehirleşme, merkezi otorite, karmaşık yerleşim hiyerarşisi, uzmanlaşmış idari bürokrasi kavramlarını barındıran Uruk Dönemi, hem Güney Mezopotamya'daki yerleşim merkezlerini hem de Mezopotamya çevresindeki yerleşimleri kapsayan bir dönemdir. Uruk Dönemi yaklaşık olarak M.Ö. 3800-3100 yılları arasında tarihlenmektedir (Henrickson, 1994, s.85; Stein, 1999, s.86). Devletleşme etkisi ile bu dönemde birçok yerde nüfus artışlarının yaşandığı gözlemlenmiş, en büyük şehir olan Uruk 200 hektardan büyük hale gelmiş ve nüfusu yaklaşık olarak 20.000 kişiye ulaşmıştır (Schmandt-Besserat, 1981, s.23). Modern adı Warka olan Uruk şehri Tevrat ve Zebur'da Erech olarak geçmektedir. Şehir aynı zamanda, Ubaid döneminden Pers dönemine kadar kesintisiz bir yerleşim göstermesi ve zengin arkeolojik materyal sağlaması açısından Yakın Doğu'nun en önemli yerleşmelerinden biri olma özelliğine sahiptir (Roux, 1992, s.68).

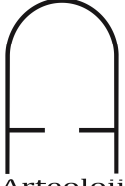
Görsel 4: Uruk döneminin merkezi ve yayıldığı alanlar (Uruk döneminin merkezi, 2024).

Pişmiş toprak çivilerden yapılmış olan Uruk duvar mozaikleri, bu dönemin ayırt edici bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı çivilerin tespit edildiği alanlar günümüzde, Uruk yerleşimleri veya Uruk koloni yerleşimleri olarak adlandırılırlar. Bu mozaikler, sivri uçları önce kalın bir ıslak sıva tabakasıyla kaplanmış

bir duvara sıkıca bastırılmış küçük kil konilerinden oluşur. Konilerin düz uçları siyah, kırmızı ve beyaza boyanmıştır. Ortaya çıkan dekoratif desenlerin genellikle baklavalara, üçgenler, düz ve zikzak bantlar oluşturacak şekilde bir araya getirildiği gözlemlenmiştir. Bu tür tasarımların kökeni o dönemde yapılmış olan hasır işi ve tekstillerden oluşan desenlere dayanmaktadır. Bu tür mozaikler güney Mezopotamya'da ortaya çıkmış ve M.Ö. 4. binyılın ikinci yarısında anıtsal kerpiç kültürü ve saray mimarisini süslemek için kullanılmıştır. En etkileyici örneklerden bazıları Uruk'ta bulunmuştur, ancak dekorasyon tekniği Ur ve Eridu gibi diğer birçok şehirde ve modern Suriye'deki Habuba Kabira gibi yerleşim alanlarında bulunmuştur(Sundsda, 2009, ss.36-38). Uruk döneminde özellikle mimari alanda yaşanan gelişmeler oldukça dikkate değerdir. Geç Uruk döneminde Uruk'un Eanna bölgesinde yaratılan ve ölçekleri ile yöntemleri bakımından oldukça yenilikçi bir dizi inşaat sırasında, o günün mimari gelişmelerini yapılar üzerinde görmek mümkündür. Bu dönemde inşaatçıların, bir yapı malzemesi olarak kalıplanmış kerpiç kullanımını mükemmelleştirdiği ve daha sağlam pişmiş toprak tuğlaların kullanımının yaygınlaştığı görülmüştür. Binaların yapımında kullanılmış olan kalıplanmış kerpiç tuğlanın da iki standart biçiminin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bunlar, kullanımı kolay küçük kare tuğlalar ve teras yapmak için kullanılan büyük tuğlalar şeklinde sınıflandırılmıştır. Büyük tuğlalar özellikle Uruk'ta kamu binalarının inşası sırasında kullanılmıştır. Küçük tuğlaların kullanımı ise, daha sonra Mezopotamya mimarisinin karakteristik bir özelliği olacak olan dekoratif nişlerin ve çıkıntıların yaratılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde tuğlaları bitüm (zift) ile su geçirmez hale getirmeye ve harç olarak da alçı kullanmaya başlamışlardır (Sundsda, 2009, ss.36-38).

Uruk şehrinde yer alan ve M.Ö. 4000-3000 yılları arasına tarihlenen Eanna tapınağının duvar süslemeleri, mozaik sanatının erken örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Müller, 1939, s.232; Fischer, 1971, s.33). Bundan dolayı, günümüzde Berlin Müzesinde sergilenen ve Eanna tapınak kompleksinde kullanılmış olan pişmiş toprak çivilerle bezenmiş mozaik sütunlar (Görsel 5), araştırmamız açısından tespit edilen en önemli örneklerdendir. Bu yarım daire şeklindeki sütunların birbirine bitişik

Arteoloji
Dergisi

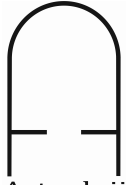
Sevgi Kılınç, Hüseyin Özçelik

şekilde kullanılmasıyla bir çeşit duvar oluşturulmuştur. Sütunların bezenmesinde, yaklaşık olarak 10cm ölçülerine sahip pişmiş toprak çivilerin kullanıldığı görülmektedir. Dışarıda kalacak kısımları kırmızı, siyah ve beyaza boyanmış bu çiviler duvarlara saplanarak zikzak, üçgen, baklava dilimi (losenges) şeklindeki geometrik desenlerle bir mozaik oluşturmuşlardır. Ayrıca daha büyük boyutlarda boyasız pişmiş toprak çivilerin ve taştan yapılmış çivilerin de bu dönemde duvar kaplamalarında kullanıldığı bilinmektedir. Mimari yapının bir parçası olan kerpiçten yapılmış bu sütunları mozaik çivilerle kaplama uygulaması, hem dekorasyon amaçlı hem de sütunları olumsuz hava şartlarına karşı güçlendirme çabasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 5: Eanna tapınak kompleksinden pişmiş toprak çivilerle bezenmiş mozaik cephenin bir parçası, M.Ö. yaklaşık 3000 (Pergamonmuseum, Staatliche Museen zu Berlin, Almanya) (Part of the cone, 2022).

Görsel 6: Eanna tapınak kompleksinden pişmiş toprak çivilerle bezenmiş mozaik cephenin bir parçası detay, M.Ö. yaklaşık 3000 (Pergamonmuseum, Staatliche Museen zu Berlin, Almanya) (Part of the cone, 2022).

Pişmiş Toprak Çivilerin Mezopotamya’da Tespit Edildiği Alanlar

Uruk yerleşimleri olarak adlandırılan yerleşimler incelendiğinde bazı ayırt edici özellikler görülmüştür. Bunlardan biri seramik kaplarda görülen tipler ve imal tekniklerindeki ortak özelliklerdir. Yerleşim alanlarında yapılan kazılarda; devrik ağızlı kaseler, çekiç başlı çanaklar, konik kaplar, akıtacaklı şişeler, dört kulplu çömlekler ve yerel seramik örnekleri tespit edilmiştir. Ayrıca anahtar deliği şeklinde yapılmış ocaklara sahip hollü evler de bu yerleşimlerin ayırt edici özelliklerinden biridir. Ancak en önemli ayırt edici özellik, mimari alanda kullanılmış olan duvar kaplama tekniğidir. Pişmiş toprak çivilerden yapılmış mozaik bezemelerin tapınakların nişli ön cephelerinde kullanılması, Güney Mezopotamya’ya özgü olan Uruk mimarisine has bir durumdur. Yapılan araştırmada, Eanna tapınağı sütunlarında kullanılan mozaik kaplama örnekleri dışında, günümüze kadar ulaşan bu kadar bütünlüklü bir parçanın tespit edilemediği görülmüştür. Genellikle küçük boyutlu bir mozaik parçası veya mozaikten ayrılmış, tek başına bulunan pişmiş toprak çivi örneklerine rastlanmaktadır. Bu çivilerin, o günkü Uruk yerleşimlerinde ve günümüzde Güneydoğu Anadolu Bölgesi olarak adlandırılan fakat o dönemde Uruk koloni yerleşimleri olan alanlarda tespit edildiği önemli noktalar belirlenmiştir. Araştırmanın bu bölümünde, yapılan arkeolojik kazılarda pişmiş toprak çivilerin duvar kaplaması olarak kullanıldığı bilinen önemli Uruk yerleşimlerine yer verilmiştir.

Tell Brak

Tell Brak, Suriye'nin kuzeydoğusundaki Jezira bölgesinde, modern Hassake şehrinin yaklaşık 50 km kuzeyinde yer almaktadır. Alan ilk olarak 1937-38'de Max Mallowan tarafından kazılmıştır ve sonraki kazılar Tell Brak'ta düzenli olarak gerçekleştirilmiştir. Bölgede daha önce başlayan kazılara Joan Oates ve David Oates tarafından devam edilmiştir. Yapılan araştırmalar Tell Brak'ta güney kökenli bir Uruk çanak çömlek geleneğinin olduğunu göstermiştir. Bu tip çanak çömlek geleneği Tell

Brak'la birçok ortak özelliklere sahip, Habuba Kabira, Jebel Aruda ve Sheik Hassanda da görülmüştür (Oates, 1985, s.175). O dönemde yönetici sınıfa ait olduğu bilinen; silindir mühür, yazılı kil tablet, bulla, token ve bunların diğer bölgelerde tespiti ile ilgili bulgular oldukça önemlidir. Tell Brak'ta ele geçirilen bu buluntular, bu yerleşimin bir koloni yerleşimi olduğu düşüncesini güçlendirmektedir (Stein vd., 1996, s.207).

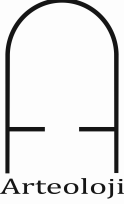
Tell Brak'taki en ilginç keşiflerden biri, küçük taşlardan yapılmış olan binlerce göz *idolü* nedeniyle Göz Tapınağı adı verilen tapınaktır. Tapınağın kendisi, tipik olarak güney Mezopotamya dekoratif motiflerinin kullanımını açısından önemlidir. Burada kuzey duvarının dış cephesi taş rozetler ve uçları kırmızı renkli pişmiş toprak çivilerden oluşan bir mozaikle süslenmiştir (Görsel 7) (Foster, 2009, s.339). Günümüzde Ashmolean Müzesi'nde sergilenmekte olan mozaik parçasının, Eanna tapınağı sütunlarındaki mozaiklerle oldukça benzer olduğu görülmektedir. Oradaki kadar renk çeşitliliğine sahip olmaması ve küçük bir parça olmasından dolayı, üzerinde herhangi bir desen var mı bunu anlamak pek mümkün olamamaktadır.

Görsel 7: Tell Brak'taki Göz Tapınağı'ndan (Eye Temple) bir konik mozaik parçası, yaklaşık M.Ö. 3600-3000 (Ashmolean Müzesi, Oxford) (Fragment of a conical, 2024).

Habuba Kabira

Suriye'de Fırat Nehri boyuna kurulan Habuba Kabira yerleşimi Tabqa Baraj alanında yer alır ve bu bölgenin en bereketli alanı olarak bilinir. Halep'in 100km

doğusunda, Meskene'nin 15 km kuzeyinde yer alan bu bölge, günümüzde Tabqa Barajı rezervuarının suları altında kalan iki antik yerleşim yeri olan: Tell Habuba Kabira ve Habuba Kabira- Güney (Süd) olarak isimlendirilmiştir. Geç Uruk döneminde, iki Uruk yerleşim bölgesi Fırat'ın batı kıyısında Habuba Kabira Süd ve kuzeyinde Jebel Aruda (Algaze, 1989, s.577), kuzey Mezopotamya'da Uruk varlığına dair kanıtlar sağlamaktadır. Bu sitelerin çeşitli güney malzemeleri dahil olmak üzere, tuğla türleri ve pişmiş toprak duvar mozaik çivileri gibi mimari plan ve unsurlarına sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca çanak çömlek üretim teknolojisi ve biçimleri ile idari ve ekonomik teçhizatlar, bulla, token ve sayısal tabletlere sahip oldukları için koloniler olarak tanımlanmışlardır. Bu özellikleri ile siteler yerel kuzey bölgelerindeki çağdaşlarından ayrılmışlardır (Stein, 1999, s.15; Algaze, 1993, ss.25-29; Algaze, 1989, s.573).

Jebel Aruda

Habuba Kabira gibi Jebel Aruda yerleşimi de Uruk'un kuzeye doğru yayılmasıyla kurulmuş bir koloni yerleşimidir. Hem mimari hem de materyal açıdan tamamen güneyle bağlantılı özellikler gösterir. Habuba Kabira ile büyük benzerlikler taşıyan Jebel Aruda en iyi bilinen Uruk koloni yerleşimlerinden biri olup, Mezopotamya ile kültürel bağları paylaşmaktadır. Jebel Aruda Güney Mezopotamya maddi kültürünü eksiksiz bir şekilde yansıtır. Mimari yapı türleri, seramik formlar, pişmiş toprak duvar mozaik çivileri, ayrıntılı muhasebe sistemleri, silindir mühür motifleri Uruk-Warka ve Susa yerleşimlerindekilerle aynıdır (Foster, 2009, s.326).

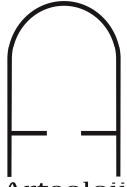
Pişmiş Toprak Çivilerin Güneydoğu Anadolu'da Tespit Edildiği Alanlar

Mezopotamya tarihi, yerli halkın M.Ö. 6000 yıllarda ve sonraki dönemlerde, kuzey bölgelerinden doğuya kadar dağlık komşularının doğal kaynaklarına ulaşmak ve bunları kontrol etmek amaçlı verdikleri çabaları göstermektedir. Bu dönemde doğal kaynaklar açısından zengin olan komşularının sahip olduklarına, kamu ve özel ticareti içeren çeşitli yöntemlerle ulaşmışlardır (Stein, 1994, s.16). Neolitik çağda başladığı bilinen sekizinci binyıldan dördüncü bin yıla kadar devam eden obsidyen ticareti,

Mezopotamya ve Anadolu arasındaki en eski ticaret bağlantısıdır (Renfrew ve Bahn, 2013, s.34). Geçmişte Uruk koloni yerleşimi olduğu bilinen ve bugün Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan höyüklerdeki buluntular, bu bilgilerin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Araştırmanın bu bölümünde, yapılan arkeolojik kazılar sonucu pişmiş toprak çivilerin duvar kaplaması olarak kullanıldığı tespit edilen ve Anadolu'da yer alan önemli Uruk koloni yerleşimlerine yer verilmiştir.

Hassek Höyük

Hassek Höyük, Şanlıurfa'nın Siverek İlçesi'ne bağlı Yukarı Tillakin (Kırca) ile Aşağı Tillakin köylerinin ortasında; Fırat Nehri'nin güney kısmında ve Urfa- Adıyaman karayolundan 1km kadar kuzeyde yer almaktaydı. Günümüzde ise bu yerleşim Atatürk Baraj Gölü suları altında kalmıştır. Buradaki arkeolojik alan ilk kez İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'ndan Mehmet Özdoğan'ın başkanlığındaki Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzeysel Araştırmaları sırasında tespit edilmiştir (Özdoğan, 1977, s. 148). İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü ile Münih Üniversitesi'nin ortak projesi olarak başlayan kazılar (1978), Prof. Dr. Barthel Hrouda ile M.R. Behm-Blancke başkanlığında 1986 yılı kazı sezonu sonuna kadar sürdürülmüştür. Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı olmak üzere höyükte iki ana dönem tespit edilmiştir. (Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri, 2022). Bugün Fırat'ın eski kollarından biri üstünde bulunan Hassek Höyükteki Kalkolitik-İlk Tunç Çağ yerleşmesinin, nehrin düzenli olarak alçalan teraslarında, yassı ama yine de belirgin bir tepe olarak yükseldiği görülmektedir (Behm Blancke, 1981, ss.103-104). Hassek Höyük buluntularının önemli bir kısmını Son Kalkolitik döneme ait Güney Mezopotamya'nın tipik Uruk çanak çömlekleri oluşturur. Devrik ağızlı (Glockentöpfe) kapların bulunduğu ocağın yanında saklı astarlı ve çizik bezemeli büyük bir pithos, ince samanlı astarlı eğik kenarlı bir çanak, boyunları oymalı saklı astar bezemeli tahıl kapları, halka kulplu geniş şişeler, yüksek bir Uruk şişesi, eğik dudaklı ve dışı kıvrık ayaklı kadehler, konik kaseler (Blumentöpfe), mühürler, az sayıda boyalı çanak-çömlek buluntulardan bazılarıdır (Blancke, 1981, s.104-108; Blancke, 1987, s.73).

Kuzey Mezopotamya olarak anılan bölgede, pişmiş toprak mozaik çivilerin kullanıldığının en güçlü kanıtlarından birisi Hassek Höyükte bulunan çivi örnekleri ve çivi mozaik bezeme taklidini gösteren bir levha parçasının bulunmasıdır. Bu buluntuları tespit eden Blancke'nin (1981) kazı raporlarında aktarılan bilgiler şu şekildedir:

Kazılar esnasında kil çivi bulma beklentimiz az da olsa gerçekleşmiştir. Son Kalkolitik yapıya ait yıkıntı içerisinde yere düşmüş durumdaki birkaç çivi, orta salon evinin odalarında çivi mozaik bezeme kullanıldığı olasılığını göstermektedir. Ayrıca burada bulunan küçük bir pişmiş toprak levha da bir çini mozaik bezeme taklidi olarak karşımıza çıkmıştır. Bu tür bezemeler Tell Brak'taki Eye Temple'da da tespit edilmiştir (s.107).

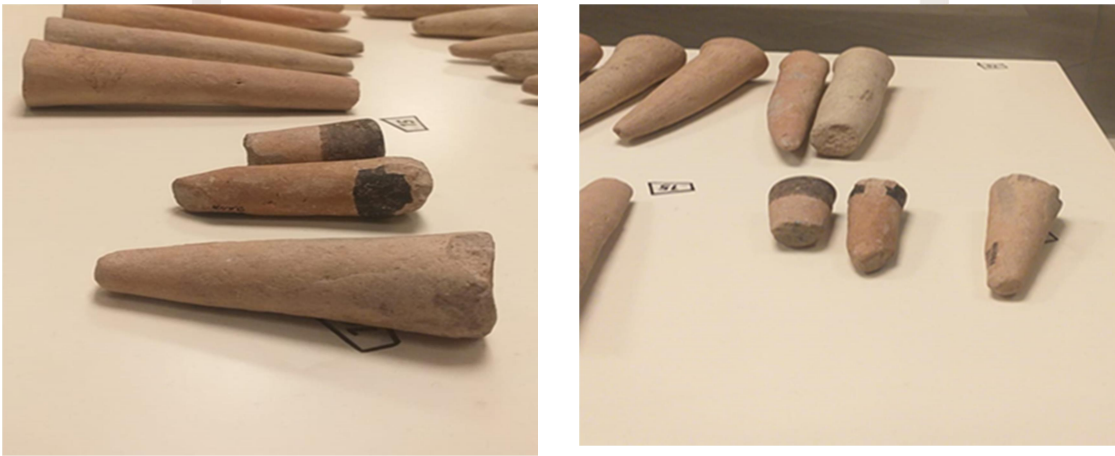
Görsel 8: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesinde bulunan Hassek höyük pişmiş toprak çivi örnekleri (Yazar arşivi, 2021).

Hacinebi Höyük

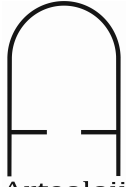
Hacinebi Höyüğü yaklaşık olarak 3.3 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Kireçtaşı üzerinde kabaca üçgen biçimli höyük Fırat nehrinin doğu kıyısına bakan bir kayalık şeklindedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Şanlıurfa ilinin Birecik ilçesinin 5km kuzeyinde, kuzey-güney ana nehir ticaretinin başladığı yerin yakınında yer almaktadır. Mezopotamya ve Anadolu'yu birbirine bağlayan yol; aynı zamanda stratejik bir konuma sahiptir. Ayrıca tarihsel olarak büyük bir doğu-batı nehri geçişinin olduğu önemli bir noktadır (Stein, 1996, s.180). Höyükte 1992-1997 yıllarında Gil Stein yönetimindeki

kazı ekibi tarafından Northwestern Üniversitesi adına kazılar yapılmıştır. Burada altı sezon süren kazı çalışmaları Uruk Mezopotamya ve yerel Geç Kalkolitik topluluklarla M.Ö. 4. binde Güneydoğu Anadolu'daki topluluklar arasındaki etkileşimin izleri tespit edilmiştir. Alanın Geç Kalkolitik Çağ yerleşiminin yaklaşık olarak M.Ö. 4100-3300'lere tarihlenmesi, kalibre edilmiş radyo karbon tarihlemesine ve diğer sitelerde bulunan seramik paralellere dayanarak yapılmıştır.

Hacinebi Höyük'te Güney Mezopotamya ile olan ilişkileri tespit etmek için; A ve B1 evreleri genellikle sırayla *Erken ön temas* ve *Geç ön temas* evreleri olarak adlandırılmıştır. B2 ise etkileşimli etkileşim için kanıtların görünümünü vurgulamak için *temas aşaması* olarak adlandırılmıştır (Stein, 1999, ss.183-184). Kuzey Mezopotamya ovalarındaki yerleşim alanlarındaki mimari kanıtlar, yeni inşaat teknolojisinin M.Ö. 3500 civarında olduğunu göstermiştir. Bu farklı formda çoğu yerleşimde, eski gelenekler ve binalar yeni kerpiç türleri ile inşa edilmiş veya yeni bir şekle sokulmuştur (Algaze, 1989, ss.126-127). Ancak Hacinebi Höyük'te ilginç bir durum söz konusudur, çünkü bu site farklı bir şey ortaya çıkarmıştır. Burada Uruk malzemesinin bulunduğu evler yeni yapı belirtisi ve kerpiç teknolojisi göstermemiştir fakat pişmiş toprak çivilerle yapılmış mozaik bezeme kalıntılarına rastlanmıştır. Böylece Hacinebi Höyük'te Uruk mimarisinin olabileceği bu mozaiklerin bulunmasıyla, dolaylı da olsa kanıtlanmış olmaktadır (Stein vd., 1996, ss.213-220).

Görsel 9: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesinde bulunan Hacinebi höyük pişmiş toprak çivi örnekleri (Yazar arşivi, 2021).

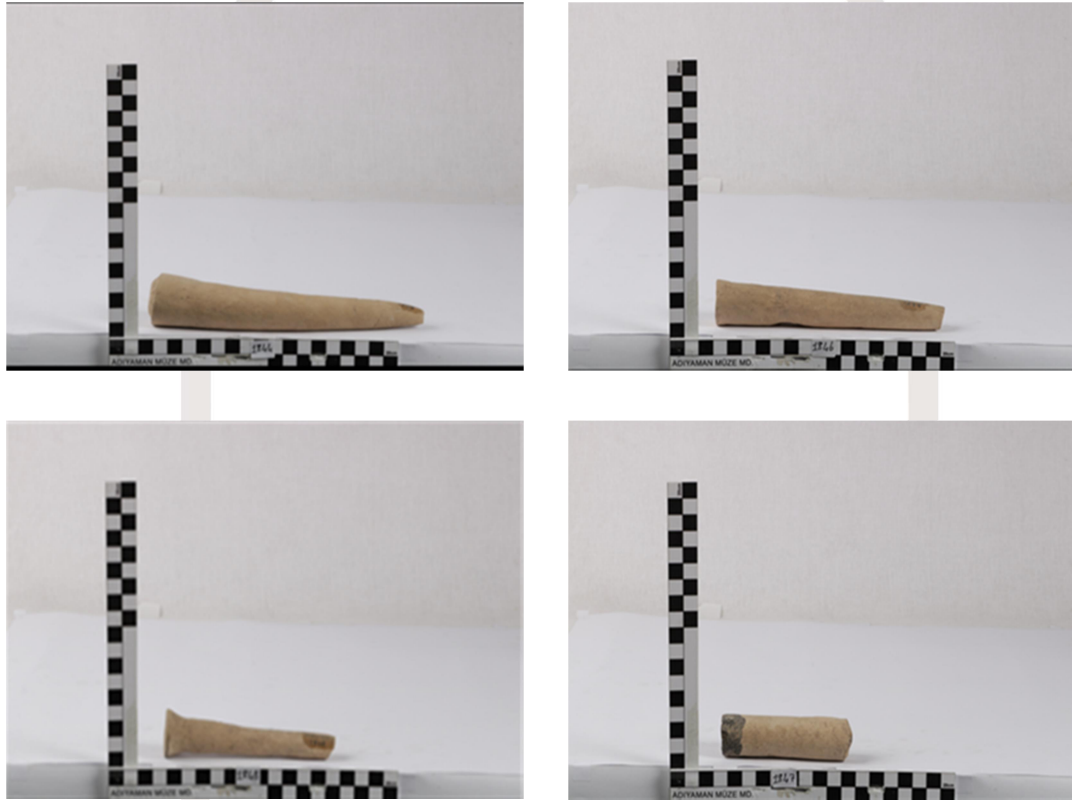
Samsat Höyük

Adıyaman ilinin 37km güneydoğusunda ve Fırat nehri kıyısında yer alan Samsat ilçesinin sınırları içinde bulunan Samsat ören yeri, antik çağda Kommagene krallığının başkenti ve Roma döneminde İmparatorluğun doğu sınırları üzerindeki en önemli yerleşim yerlerinden biridir. Düzenli tabakalanma sayesinde Kummuhu Krallığı'nın başkent olduğu evreler ve höyüğün ön tarih çağları M.Ö. 3500'e kadar takip edilebilmiştir. Kuzey-güney ve doğu-batı arasında bağlantı sağlayan ana yollar üzerinde yer alması ve coğrafi konumunun elverişliliği nedeniyle çağlar boyunca önemini koruyabilmiştir (Özgüç, 1988, s.291; İzmirligil, 1982, s.346). Samsat Kurtarma Kazılarının, Atatürk Barajı inşaatının ilerlemesi sebebiyle Devlet Su İşlerinin, devamının sakıncalı olacağı hakkındaki tavsiyesi üzerine, 1987 sezonunda sona erdirilmiştir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi adına Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türk Tarih Kurumu'nun desteği ile yürütölmüş olan kazılara 1978 yılında başlanmış, 1980 yılı dışında, dokuz mevsim çalışılmıştır. Sit alanının genişliği, şehrin ortalama 6000 yıllık bir geçmişe sahip bulunması, mali zorluklar, kamulaştırmanın gecikmesi gibi nedenler, projenin istenilen düzeyde gerçekleşmesini engellemiştir. Samsat Höyük, önemli bir arkeolojik yerleşim alanı olmasına rağmen yeterince kazı çalışmaları yapılamadan baraj gölünün suları altında kalıp yok olmuştur (Özgüç, 1988, s.291).

Samsat Höyükte yapılan kazılarda, bugün Urfa Arkeoloji Müzesinde sergilenmekte olan Hassek Höyük ve Hacinebi Höyük'teki kazılarda ortaya çıkan örneklerle ortak özelliklere sahip pişmiş toprak mozaik çivilere rastlanmıştır. Geç Kalkolitik döneme ait olduğu tespit edilen bu çivi örneklerinden Samsat Höyük'te ortaya çıkarılanlara Adıyaman Müzesi envanterinde ulaşılmıştır. Özgüç'ün aktardığına göre (1983); "Höyüğün 435m kotunda 1 m genişliğinde Geç Kalkolitik (Uruk V-IV) devre ait pişmiş toprak mozaik çiviler, pişmiş toprak bir vazo ve taş bir bardağa rastlanmıştır" (ss.111-112).

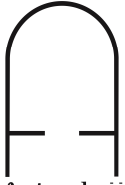
Kazılarda toplamda kaç adet örnek bulunduğuna dair herhangi bir bilgi edinememekle birlikte, müze envanterine kayıtlı olan dört adet konik biçimli pişmiş

Sevgi Kılınç, Hüseyin Özçelik
toprak çivi örneği tespit edilmiştir. Yapılma amacı ve kullanım biçimi göz önünde bulundurulduğunda, yapılan kazılarda daha fazla örneğin tespit edilme olasılığı oldukça yüksektir. Fakat baraj yapımı sebebiyle Samsat Höyük kazılarının sonlandırılmış olması bu olasılığı tamamen ortadan kaldırmıştır. Adıyaman müzesinde bulunan bu dört örnek, kirliliği bej hamurlu konik biçimli pişmiş toprak çiviler yaklaşık olarak 8-10cm aralığında bir ölçüye sahiptir. Sadece bir örneğin sağlam olduğu görülen bu örneklerden, diğer üçünde kırılma ve tahribat olduğu görülmektedir.

Görsel 10: Adıyaman müzesi envanterinde yer alan pişmiş toprak çivi örnekleri (Yazar arşivi, 2021).

Samsat Höyük kurtarma kazılarında ayrıca bir grup farklı pişmiş toprak eser örneği tespit edilmiştir. Bugün Adıyaman Müzesi envanterine kayıtlı bu örnekler konumuz açısından oldukça önemlidir. Çünkü konik biçimli mozaik çiviler gibi bunların da duvarların kaplamasında kullanılmak üzere üretilmiş olabilecekleri düşünülmektedir. Bunun düşünülmesindeki sebep, her iki grubunda yaklaşık olarak aynı dönemde yapılmış olması, biçimsel benzerlikler ve başka türlü bir kullanım biçiminin

olamayacağı fikridir. Samsat höyük kazılarına başkanlık yapan Prof. Dr. Nimet Özgüç'ün bu buluntularla ilgili aktardığı bilgiler oldukça önemlidir. Adıyaman Müzesi arşivindeki 1984 tarihine ait kazı envanter defterinde Özgüç'ün bunları mozaik çivisi olarak sınıflandırdığı görülmektedir. Burada ayrıca buluntunun bir krokisi, sahip olduğu ölçüler, yapımında kullanılan kilin özellikleri, biçimi ve nasıl kullanılmış olabileceğine dair bilgilere yer verilmiştir.

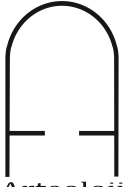
SAMSAT Kazısı 19 84..... ENVANTER DEFTERİ		
Kazı Envanter No. : Mozaik çivisi	Krokisi	
Eserin Adı : St.84 - 309		
Eserin Yapıldığı Madde : P.7		
Eserin Devri : E.7.2		
Ölçüleri : Y: 6,6 Ç: 5,8 cm		
Kazıda bulunduğu Yer ve Tabakası : Duvar çıkıntısı		
Tanımı : Açık kiremitli hamurlu, hamuru renğinde baraklımsı çiçek biçimindeki yüzüden dıştan itibaren dokuz - beş-		
bir - koni çıkıntı mevcut. Çıkıntılarının üstü dışındakiler kırık. Duvara ge. en		
kısmı üçgen çıkıntı halinde .		

Görsel 11: Adıyaman Müzesi kazı envanteri defterinde yüzeyi petalli pişmiş toprak çivi örneği hakkında genel bilgilerin yer aldığı sayfa (Yazar arşivi, 2021).

Özgüç 1985 yılındaki VII. Kazı Sonuçları toplantısında konuyla ilgili şu bilgileri aktarmıştır:

Doğu ocağında 11,80m derinliğinde muhtemelen bir sura ait olan kalın bir taş temel ve ondan ayrı olarak bir duvar parçası tespit edilmiştir. Bu seviyede ortaya çıkan seramikler Mesilim devri malzemesi karakterinde kirli bej hamurlu, ince cidarlı, tek renkli, çok ince ve hafif olma özellikleri göstermektedir. Kenarları dilimli duvar mozaïği çivi örnekleri höyükte ele geçen bir diğer önemli pişmiş toprak grubudur (s.221).

Pişme rengi açık kiremit rengi olarak tanımlanan bu örnek çiviler piştikten sonra herhangi bir renk katkısı yapılmadan olduğu gibi kullanılmıştır. Özgüç tarafından ön

Arteoloji
Dergisi

Sevgi Kılınç, Hüseyin Özçelik
yüzündeki çıkıntılardan dolayı çiçek biçiminde tanımlanmıştır. Envanterde belirtilen yükseklik 6,6cm, çap 5,8cm ölçüleri, müzede tespit edilen diğer örneklerle aşağı yukarı aynı ölçüleri vermektedir. Adıyaman Müzesinde tespit edilen on adet örnek fotoğraflanarak araştırmaya eklenmiştir.

Görsel 12: Adıyaman Müzesi envanterinde yer alan yüzeyi petalli pişmiş toprak çivi örnekleri (Yazar arşivi, 2021).

Prof. Dr. Nimet Özgüç 2009 tarihinde yayınladığı Samsat içerikli kitabında bu buluntularla ilgili, kazı envanteri ve kazı toplantısında verdiği bilgilerden farklı bilgiler vermiş ve bunları aplik olarak adlandırmıştır. Kaynak kitaptaki bilgiler şu şekildedir:

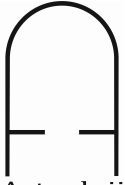
Elde yapılmış olan apliklerin ince kum katkılı hamurları iyice elenmiş ve pişirilmiştir. Biri astarlıdır. Konik veya içbükey tutamaklıdır. Başlarının dış yüzeyleri farklı sayılarda konik çıkıntılarla kaplanarak bol petalli çiçek görünümü verilmiştir. Bu kata ait beş aplikten üçü doğu, ikisi güneybatı ocağında bulunmuştur. Yanları içbükey iki örnekten biri 21, diğeri 15, konik tutamaklardan biri 15, diğeri 8, sonuncusu 11 petallidir (s.77).

Bu bilgiler doğrultusunda şöyle bir yorumda bulunmak mümkün olabilir. Özgüç'ün 1984 kazı defterinde verdiği bilgilerle 2009 tarihli yayınında verdiği bilgiler temelde çok da farklı değildir. Muhtemelen ilk bulunduğu bunları mozaik çivisi olarak adlandırmış, fakat daha sonra onlardan farklı bir biçime sahip olduklarını göz önünde bulundurarak başka bir şekilde adlandırmayı tercih etmiş olabilir. Bu çivilerin duvar kaplamasına katkı sağlamak amaçlı üretilmiş ve bölgeye özgü parçalar olması ihtimal dâhilindedir. Konik biçimli pişmiş toprak çivilerle kaplanan duvar yüzeyinin bazı yerlerinde bu petalli buluntular dekoratif veya başka bir amaçla kullanılmış olabilir. Arka kısımlarındaki uzun çıkıntının ise duvara monte edilmesini sağlamak amaçlı

yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Elimizdeki örneklerde görülen petal sayılarının farklı olması durumunun bir anlamı var mı yoksa sadece dekora zenginlik katmak için mi yapılmış bunu tespit etmek olanaksız görünmektedir. Bölgede yapılan baraj inşaatı nedeniyle Samsat'ın sular altında kalacak olması, kazıların sonlandırılması sonucunu doğurmuştur. Verilerin zayıflığı ve literatürdeki sınırlı bilgiler, bu örnekler hakkında net bir fikir oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Bağlamından koparılmış ve çevreleriyle değerlendirilmesi imkansız hale gelen bu örnekler için, yapım biçimleri ve kullanım şekilleri göz önüne alındığında Samsat'a özgü olup olmadıklarını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ancak araştırmada yer alan Uruk Dönemi pişmiş toprak çivilerin tespit edildiği hiçbir alanda bu örneklere rastlanmamış olması, bunların Samsat'a özgü olabileceği fikrini akla getirmektedir.

Sonuç

İnsanoğlunun barınma ihtiyacından doğan yapı oluşturma tavrı tarihsel süreç içerisinde gelişerek, günümüzde de gelişmeye devam ederek varlığını sürdürmektedir. Askeri, dini ve sivil mimari yapılarda her dönemde farklı teknikler ve coğrafi özelliklerin ön plana çıktığı birçok yapı inşa edilmiştir. Uruk döneminde de coğrafyanın etkisiyle kerpiç yapı mimarisinin geliştiği bilinmektedir. Kerpiç mimariye zamanla bir pişmiş toprak ürünü olan tuğla eklenerek mimari gelişim devam etmiştir. İnşa edilen yapılarda duvarları dış etkenlerden korumak ve sağlıklarını artırmak amacıyla konik biçimli pişmiş toprak çivilerin kullanıldığı görülmüştür. Bir duvar kaplama tekniği olarak kullanılan bu yöntem, duvarların sağlamlığı artırmanın yanında, oluşturduğu desenler aracılığıyla da yapıya estetik bir biçim kazandırmıştır. Bugün Uruk yerleşimi olarak kabul edilen yerlerdeki birçok yapıda bu tekniğin kullanıldığı yapılan arkeolojik kazılarda tespit edilmiştir. Ayrıca tekniğin Uruk kültürünün ürünü olduğu ve yerleşimlerin tespitindeki önemli ayırt edici özelliklerden biri olduğu bilinmektedir. Günümüzde dünyanın ve ülkemizin farklı müzelerinde sergilenmekte olan çivi örnekleri, Uruk kültürünün Anadolu'ya ulaştığı yerlerdeki etkisini göstermektedir. Tarihte yapılmış ilk mozaik örnekleri olduğu varsayılan pişmiş toprak çivilerle yapılmış duvar kaplamalarından bugüne çok azı ulaşabilmiştir. Müzelerde bulunan örneklerden bütünlüğü bozulmamış birkaç örnek dışında çoğunlukla bütünden kopmuş çivilere

rastlanmıştır. Bu anlamda en önemli örneklerden biri Eanna Tapınağı'ndaki sütunlu duvarlarda kullanılmış mozaik çivi süslemeleridir. Diğer bir önemli örnek ise Tell Brak'taki Göz Tapınağı'na (Eye Temple) ait olduğu bilinen duvar kaplamasının günümüze ulaşabilen parçasıdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Uruk yerleşimlerinde tespit edilen çivi örneklerine, kullanıldıkları duvardan kopmuş bir şekilde ulaşılmıştır; yani bütünlüklü bir parçaya rastlanmamıştır. Samsat Höyükteki arkeolojik kazılarda ortaya çıkan yüzeyi petalli pişmiş toprak çivi örnekleri ise diğer alanlarda bulunan örneklerden farklı olmasından dolayı dikkat çekici niteliktedir. Petalli çivilerin, konik biçimli çivilerle kaplanmış olan duvarların bazı kısımlarında dekoratif ya da doldurma amaçlı kullanılmak için yapılmış oldukları düşünülmektedir. Fakat bölgede artık kazı yapılamayacak olması bu düşünceyi kanıtlamamızı olanaksız kılmaktadır. Biçim olarak diğer örneklerden çok farklı olması ve başka hiçbir yerleşimde böyle bir biçime rastlanmamış olması biraz düşündürücüdür ve dolayısıyla kesin bir yargıya varmak mümkün olamamaktadır. Verilerin zayıf kalması ve kazı envanterindeki kısıtlı bilgiler eldeki örnekler hakkında bir fikir ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır. Bulduğu alanla bağlantısı kaybolan ve çevresiyle değerlendirme olanağı kalmayan petalli çiviler için, kullanım alanının ne olduğu ve sadece bu bölgeye özgü bir çalışma olup olmadığını söylemek pek mümkün değildir. Eldeki verilerle, sular altında kalan bölgenin gelecekte farklı araştırma yöntemleri kullanılarak yeniden değerlendirilmesi ve gün yüzüne çıkarılması olasılığının kaybolmaması umudu taşınmaktadır.

Kaynakça

Algaze, G. (1989). The Uruk expansion: cross- cultural exchange in early Mesopotamian civilization. *Current Anthropology*, 30(5), 571-608. <https://www.jstor.org/stable/2743567>.

Algaze, G. (1993). *The Uruk world-system: The dynamics of expansion of early Mesopotamian civilization*. University of Chicago press.

Behm Blancke, M. R. (1981). 1980 yılı Hassek höyük kazıları, 3. kazı sonuçları toplantısı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 103-108. Erişim adresi https://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/kazilar/03_kazi.pdf

Behm Blancke, M. R. (1987). 1986 yılı Hassek höyük kazıları, 9. kazı sonuçları toplantısı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 71-77. Erişim adresi https://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/kazilar/09_kazi_1.pdf

Demirer Ü. (2004). *Pisidia Antiokheiası büyük bazilika taban mozaikleri* (144174) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi. YÖK Tez

Domderer, M. (1987). Die antiken pavimenttypen und ihre benennungen zu pilinius. *Naturalis historia, JdI* (102), 365-377.

Dunbabin, K. M. D. (1999). *Mosaics of the Greek and Roman World*. Cambridge University press.

Er, Y. (2004). *Klasik arkeoloji sözlüğü*. Phoenix yayınevi.

Fischer, P. (1969). *Das mosaik: entwicklung, technik, eigenart, verlag anton schroll*. Schroll press.

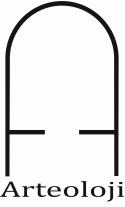
Fischer, P. (1971). *Mosaic: history and technique, thames and hudosn*. Thames and Hudson press.

Foster, P. C. (2009). *Household archaeology and the Uruk phenomenon: A case study from Kenan tepe, Turkey*. University of California press.

Fragment of a conical mosaic from the Eye Temple at Tell Brak, Ashmolean Museum, Oxford (2024, Mart 24). <https://tr.pinterest.com/pin/219128338103479109/>.

Genç A. (1994). Bizans ve Roma'da mozaik sanatı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*. VIII-IX, 87-93.

Henrickson, E. (1994). The outer limits: settlement and economic strategies in the central Zagros during the Uruk era. *American journal of archaeology*, (100), 205-260.

İzmirliğil, Ü. (1982). Samsat (Samosata) su yolu araştırması 1981, *IV. kazı sonuçları toplantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 345. Erişim adresi https://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/kazilar/04_kazi.pdf

Joan A. ve Wallenfels R. (2015). *Art of the first cities: the third millennium BC from the Mediterranean to the Indus*. Metropolitan Museum of Art press.

Ling, R. (1998). *Ancient mosaics*. Princeton University press.

Loftus, W. K. (1857). *Travels and researches in Chaldaeaa and Susiana*. Robert Carter & Brothers press.

Müller, V. (1939). *The origin of mosaic*. Journal of the American oriental society (JAOS) (59), 247-250.

Oates, J. (1985). Tell Brak: Uruk pottery from the 1984 season. *Irak*, (47), 175-176. <https://doi.org/10.2307/4200271>.

Ovadiah, A. (1980). *Geometric and floral patterns in ancient mosaics: a study of their origin in the mosaics from the classical period to the age of Augustus*. L'Erma di Bretschneider Press.

Özdoğan, M. (1977). *Aşağı Fırat havzası 1977 yüzey araştırması*, ODTÜ Aşağı Fırat Projesi yayınları.

Özgüç, N. (1983). Samsat kazıları, V. kazı sonuçları toplantısı, *İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, 111-112. Erişim adresi https://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/kazilar/12_kazi_1.pdf.

Özgüç, N. (1985). Samsat kazıları, VI. kazı sonuçları toplantısı, *İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, 221-227. Erişim adresi https://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/kazilar/07_kazi.pdf.

Özgüç, N. (1988). Samsat kazıları 1987, *Bellekten*. 52(202), 291- 300. <https://dergipark.org.tr/pub/ttkbelleten/issue/64231/974261>.

Özgüç, N. (2009). *Samsat, sümeysat, samosata, kumaha, hahha, hahhum*. Türk Tarih Kurumu.

Part of the cone mosaic façade from the Eana temple complex Unknown c. 3000 BCE (2022, Mayıs 5). <https://artsandculture.google.com/asset/part-of-the-cone-mosaic-fa%C3%A7ade-from-the-eana-temple-complex-unknown/8wFpSTsm9v0SSA>.

Perrot, G. Ve Chipiez C. (1882). *Histoire de l'art dans l'Antiquité*, Cilt: 2, Paris. <https://doi.org/10.11588/diglit.11733>.

Renfrew, C. Bahn, P. (2013). *Arkeoloji anahtar kavramlar*. İletişim yayınevi.

Roux, G. (1992). *Ancient Iraq*. London: Penguin books.

Schmandt-Besserat, D. (1981). From tokens to tablets: are- evaluation of the so-called numerical tablets, *Visible language*, (15), 20-45. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED244300.pdf>.

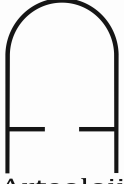
Stein, G. (1994). *The organizational dynamics of complexity in greater Mesopotamia*, Prehistory press.

Stein, G., Bernbeck, R., Coursey, C., Mc Mahon, A., Miller, N., Misir, A. (1996). Uruk colonies and Anatolian communities: an interim report on the 1992-1993 excavations at Hacinebi, Turkey, *American Journal of Archaeology*, (100), 213-225. <https://doi.org/10.2307/506903>.

Stein, G. (1999). *Rethinking world-system: diasporas, colonies and interaction in Uruk Mesopotamia*. The University Of Arizona Press.

Sundsøl, K. (2009). *Ideology, social space: a comparative analysis of north and south Mesopotamian settlements in the 4th millennium B.C.* VDM Verlag press.

Şahin, M. (2010). *Mozaik Sanatı Antakya ve Zeugma Mozaiklerinin Resim Analizleri* (253879) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi. YÖK Tez

Arteoloji
Dergisi

Tarihsel Sürecinde Bir Mozaik Duvar Kaplama Tekniği: Uruk Dönemi Pişmiş Toprak Çivileri

Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri- Hassek höyük (2022, Şubat 10). Erişim adresi [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=1286&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=1286&html=ages_detail_t.html&layout=web).

Uruk döneminin merkezi ve yayıldığı alanlar (2024, Mart 24). https://tr.wikipedia.org/wiki/Uruk_d%C3%B6nemi#/media/Dosya:Uruk_expansion.svg.

Üstüner, A.C. (2002). *Mozaik sanatı*. Engin yayıncılık.

Van Buren, E. D. (1946). Archaic mosaic wall decoration. *Artibus Asiae*, 9(4), 323-345.

Wooley, C. L. (1933). Excavation at Ur, 1931-32. *The museum journal Philadelphia*, 23(3), 193-248. <https://www.penn.museum/sites/journal/9405/>.

Young, R. S. (1957). Gordion 1956: preliminary report. *American journal of archaeology*, 61(4), 319-331. <https://doi.org/10.2307/500600>.